

Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy
a mladé vědecké pracovníky

International Masaryk Conference for Ph.D. Students
and Young Researchers

NA CESTĚ ZA POZNÁNÍM OSOBNOSTNÍCH SPECIFIK DĚTÍ S PORUCHOU CHOVÁNÍ SKRZE VÝTVARNÉ PROSTŘEDKY

ON THE WAY TO DISCOVER THE SPECIFICS OF CHILDREN'S PERSONALITY WITH DISORDER BEHAVIOUR THROUGH ART MEANS

Mgr. Michaela Matějková

Abstrakt

Při cestě za poznáním osobnosti člověka je potřeba znát jednotlivé složky sestávající z temperamentových, charakterových, výkonových, motivačních a volních vlastností. Jinými slovy, celistvá osobnost člověka se skládá z vrozeného a získaného souboru vlastností. Pokud se tato kombinace projevuje nevhodnými a společensky nepřijatelnými projevy chování, hovoříme u dětí o poruše chování, u dospělých poté o poruše osobnosti. Cílem společnosti je tyto negativní projevy eliminovat pomocí dostupných resocializačních technik. Mezi alternativní techniky se řadí i výtvarné metody arteterapie, která dokáže rekonstruovat osobnost a vytvořit vhodné sociální kompetence.

Klíčová slova: *osobnost, porucha chování, porucha osobnosti, arteterapie*

Abstract

On the way to discover the personality we need to know the individual components: temperament, character, performance characteristics, motivational and volitional qualities. In other words, integral human personality consists of innate and acquired properties. If the personality combination is reflected in inadequate and socially unacceptable behaviors, we talk about disorder behavior of children and personality disorder of adults. The company's goal is to eliminate these negative effects by using the available techniques of rehabilitation. Alternative techniques include artphiletics and art therapy methods can reconstruct the personality and develop appropriate social skills.

Key words: *personality, disorder behavior of children and personality disorder, art therapy*

1. OSOBNOST JAKO KOMPLIKOVANÁ KŘÍŽOVATKA VLASTNOSTÍ

Psychologie osobnosti se velmi dopodrobna zabývá složitostí osobnostních vlastností a specifik, stejně tak jako jednotlivými složkami psychiky, které naše povahové rysy ovlivňují. Tvoří tak plnohodnotné podhoubí pro studium lidské psychiky i v případě, že daným objektem zkoumání jsou děti s poruchou chování nebo dospělí s poruchou osobnosti.

U těchto jedinců dochází k poznání jejich složek osobnosti podstatně složitější cestou, protože hodnoty testů u temperamentu, charakterových vlastností, výkonových či motivačních úloh nemohou být srovnávány s průměrnými výsledky členů intaktní společnosti. Tito jedinci se vyznačují jiným způsobem vnímání reality a zkrusleným myšlením, proto již samotné zadání vyplňované úlohy mohou chápat zcela odlišným způsobem. Praško ve své monografii s kolektivem autorů (2009) proto zdůrazňuje optimistický přístup, který jako jeden z mála dokáže

najít pochopení u těchto specifických osobností a dokonce jim pomoci najít cestu k normálnímu sociálnímu fungování ve společnosti.¹

V případě Praškovy studie už mluvíme o diagnostikované “psychopatii”, ke které však vede určitá cesta, zpravidla jde o špatně podchycenou poruchu chování v dětském věku. Přitom ve školním věku je největší institucionální prostor pro eliminaci jakýchkoliv odchylek v chování, protože právě v čase školy je denní činnost a potažmo chování dítěte řízeno.

Jestliže se podíváme na poruchu či problémové chování z blízka, zjistíme, že lidská osobnost se tvořena duševními a tělesnými vlastnosti, ke kterým se v průběhu socializace nabalují i získané vlastnosti v podobě charakteru. Soubor temperamentových a charakterových vlastností, které se odchylojí od společenského standartu pak nazýváme poruchovým. Porucha se projevuje v neadekvátních formách chování při různých sociálních interakcích. V případě prevence je právě ze zmíněného důvodu potřeba koncentrovat pozornost nejen na samotnou osobnost člověka ale i na jeho sociální prostředí. Prostředí může být silným determinanem, který sociálně nevhodné projevy podporuje, namísto aby se je alespoň částečně eliminovalo. Ačkoliv je při nápravě takových to jedinců mnoho terapeutů skeptických, pozitivní výsledky terapií existují (Praško, 2009).

1. 1 Nejsilnější rodinné determinanty

K pochopení světa stačí, budeme-li zkoumat rodinu (Satirová, 1994, s. 11).

Instituce rodiny viditelně změnila svoji podobu, již více než padesát procent populace tvoří rodiny rozvrácené, dalším silným znakem je zvýšená liberalizace rodin a vyšší věk prvorodiček. Každá takováto civilizační změna se podepíše na budoucích generacích, na jejich chování, způsobu komunikace a vnímání reality se všemi jejími společenskými pravidly. Nejvíce se jakákoliv změna projeví i na celkové atmosféře ve škole a školských institucích, které pod obrovskou peřinou byrokracie nedokáží reagovat dostatečně pružně. A ačkoliv je opravdu nutné změnit i samotný výchovně vzdělávací proces v těchto institucích, nová legislativní opatření teprve procházejí zdoluhavým kolečkem schvalování, proto je jejich praktické zavedení do reálného fungování zatím v nedohlednu. A pak se zde objevuje trend, kdy rodiče přenášejí za výchovu svých dětí zodpovědnost na samotné učitele (Možný, 2006), a ačkoliv se učitelé této roli brání, není možné se jí zcela vyhnout. Naopak, čím dříve učitelé přijmou roli nejen vzdělávajícího, ale i vychovávajícího, tím dříve může dojít k rekonstrukci osobnosti dítěte.

Pokud bychom se měli znova vrátit k rodině, je zde několik dimenzí, které můžeme pozorovat a které vypovídají mnoho o zdravém či dysfunkčním fungování rodiny jako celku. Satirová (1994), odbornice na rodinnou terapii, svou celoživotní studii zaměřila na výzkum rodinných činitelů. Vypozorovala, že nejvíce se na budoucnosti každého z členů podepíše sebehodnocení, nastavené komunikační strategie, zavedená pravidla a vztahy, které rodina udržuje. Jedlička (2011), český rodinný psychoterapeut, zase sleduje jakým způsobem naplňuje matka a otec své role v rodině. Jelikož matka od přírody funguje jako zdroj lásky a bezpodmínečné přijetí, otec svou lásku projevuje až na základě dosažených výsledků. Obě funkce jsou v rodině nepostradatelné a mají své místo.

¹ Česká literatura v minulosti přinesla nejméně čtyři monografie s tematikou poruch osobnosti. Antonín Heveroch už v roce 1901 vydal knihu s názvem *O podivínech a lidech nápadných*, pak v roce 1916 *O hýčkání slabochů...V roce pak 1944 vyšla monografie Vladimíra Vondráčka *Hysterie a konečně* v roce 1968 monografie Ivana Horvaie *Psychopatie*. Všechny tyto publikace jsou originálním pohledem na problematiku poruch osobnosti, nicméně jsou pesimistické k možnostem terapeutického ovlivnění (Praško a kol., 2009, s. 14).*

1.2 Rigidně postavená školská instituce

Každé dítě si do školního procesu přinese rodinný model, podle kterého přizpůsobuje své reakce a předvídá situaci. Velmi často jsou i odměny a tresty ovlivněné tím, nakolik se přístup učitele shoduje se zavedeným výchovným stylem rodičů. Některé děti mohou být zcela dezorientovány ve školních pravidlech, jelikož u nich v rodině existují zcela odlišná pravidla (Průcha, 2005). Zejména pak v rezidenčních zařízeních se pedagogové setkávají s deprivovanými dětmi, u kterých převažují naučené dysfunkční formy chování.

Chování dítě ve škole není ale podmíněno pouze rodinnou výchovou, dochází zde i ke střetu různorodých osobností, odlišných etnických skupin a rozdílných věkových úrovní. I mezi dětmi rozdílného pohlaví může učitel najít velké rozdíly, například dívky mohou být ve své podstatě útočnější než muži, u chlapců se častěji objevují stereotypní řešení podobných situací, protože vycházejí z případů, kdy byli úspěšní. Dívky mohou být i velmi impulzivní a tedy nepředvídatelné. Učitel by se měl mít proto silné sociální kompetence, které mu pomohou zvládnout i obtížné krizové situace (Křivohlavý, 2002).

V posledních letech se výrazně snížil zájem o školní předměty u starších žáků, je to zapříčiněno odlišnými zálibami dětí, které se velmi dynamicky vyvíjejí. Řeč je zejména o nových médiích, se kterými přicházejí do styku děti již ve velmi nízkém věku. Některé školy se snaží na aktuální trend nových technologií reagovat interaktivnější formou vyučování. Spolu s tím však souvisí i školení zaměstnanců, protože kompetence učitele jsou nedílným předpokladem pro plynulé fungování nově postavené vyučovací hodiny.

Platí zde přímá úměra, čím více bude škola reflektovat potřeby svých žáků, tím větší zájem v nich vyučování vyvolá.² Učitelé, kteří nepátrají po potřebách svých žáků, mají častěji sklon k chybným interpretacím žákových nálad a problémů (Výrost, Slaměnik, 2008).

Ve zdravém prostředí školy by se mělo dbát na podporování pozitivní motivace žáků, protože většina žáků druhého stupně dosahuje lepších výsledků, pokud se jejich učitel zaměřuje více na pozitivní motivaci než na negativní. Jestliže učitel nepečuje o motivaci svých dětí, může očekávat zvýšený nárůst frustrace a s ním i častější defenzivní či ofenzivní projevy, které mohou být špatně vykládány jako poruchové či problémové chování. Mnozí učitelé si stěžují i na „znuděné“ žáky, aniž by si uvědomovali, že je tento stav taky známkou frustrace.

2. RESOCIALIZAČNÍ ZAŘÍZENÍ JAKO POSLEDNÍ KROK K NÁPRAVĚ

Výtvarné techniky by pro své pozitivní účinky našly uplatnění v celé řadě zařízení a institucí., nejširší skupinou sociálně znevýhodněných jsou však děti v rezidenčních zařízeních (Zákon č. 561/2004 Sb.).

Dlouhodobé nevhodné chování dítěte může vyústit až v přesun dítěte do rezidenční instituce, kde probíhá intenzivní převýchova, jejímž hlavním cílem je navrácení dětí do společnosti. Pokud se však ohlédneme zpět, je zřejmé, že rekonstrukce osobnosti člověka není jednoduchá, mnohdy je u při ní zapotřebí ovlivnit vrozené osobnostní predispozice a získané vlastnosti z rodiny, školy a okolního prostředí.

Ústavní péče taky nestaví na pouhé resocializaci, ale je složena z komplexnějšího systému nápravy, mluvím o principu reedukace (odstranění nežádoucího chování), kompenzace (nahrazení vhodnými formami chování) a resocializace (komplexní změna struktury

² Potřeby dětí se skládají ze sociální, poznávací, výkonové, morální, anticipační a aspirační části. Přes motivaci dítěte může učitel pochopit neadekvátní projevy svého žáka a porozumět tomu, proč k nim dochází.

osobnosti). Každé zařízení k resocializaci přistupuje po svém, jelikož v České republice existuje více druhů resocializačních zařízení a každé z nich pracuje s jinou skupinou dětí. Jedinci s problémovým či poruchovým chováním můžou mít projevy buďto defenzivního či ofenzivního charakteru (Kaleja, 2011). Dítě agresivně laděné bude mít sklony k šikaně, ničení majetku, krádežím a porušování norem. Naopak dítě se sklonem k únikovému řešení bude častěji volit lhaní, záškoláctví, útěk a užívání psychoaktivních látek.

Děti se speciálními vzdělávacími potřebami nelze vzdělávat a vychovávat běžnými prostředky, ani v běžném prostředí. Je potřeba volit i alternativní aktivity, mimo formální resocializační nástroje mohou mít efektivní dopad například umělecké oblasti, jako výtvarné aktivity. Ty mají jednak diagnostickou, preventivní, intervenční i integrační funkci, ale zároveň pracují i s duševními procesy každého účastníka, čímž rozvíjí pozitivní myšlení, podporují sebeúctu, vedou ke zvýšenému sebevědomí, snižují kulturní a sociální odlišnosti, vedou člověka k toleranci a sociálním interakcím.

2. 1 Výtvarná činnost jako forma terapie a sebepoznání

Heterogenita dětí v institucionální péči je obrovská, každé dítě může trpět frustrací, deprivací či agresí z nějakého jiného důvodu. V silách zařízení ale není pečovat o každého jednotlivce individuálně, proto se volí takové techniky, které by dokázaly ovlivnit a rozvíjet různé pozitivní predispozice mezi dětmi napříč.

Terapeutické techniky, které se zaměřují na stimulování sebepojetí a silných stránek osobnosti, mohou být účinným volnočasovým doplňkem rehabilitace. Arteterapie dokáže pracovat s emocemi, rozvíjet pozitivní hodnoty, postoje a motivaci. V první řadě však u dítěte pracuje na nevědomých prekonceptech a s uvědoměním vlastní osobnosti.

Hlavním nástrojem arteterapie nebo artefiletiky (Slavík, 1997) je zážitek, ten dokáže pohltnout i dítě s poruchou chování a přenést jej na chvíli do jiné dimenze. V rámci těchto aktivit není po dětech požadováno plnění úkolů, jsou spíše jen podněcovány k vlastní tvorbě a rozvíjení vlastních prací, ve kterých nejsou spoutány pravidly nebo povinnostmi. V těchto výtvarných činnostech není posuzován výsledek, práce se nedělí na dobré a špatné, cílem je samotný proces tvorby.

Děti při tvůrčí činnosti pracují se symbolikou, která odráží jejich vlastní svět, myšlenky, přání a trápení. V rámci abstraktního světa symbolů se snáze zpracovávají vnitřní konflikty a duševní chaos. V technikách prostorové tvorby se zase dobře stírají osobnostní rozdíly, protože výtvarný talent se zde projevuje obtížněji. Zároveň modelování snižuje agresii, tenzi a nervozitu. V rámci výtvarných dialogů se rozvíjí komunikační dovednosti a vytváří sociální interakce mezi dětmi. Projekčními tématy se otevírají osobní příběhy, které rozpoutávají vnitřní dialog, který děti uvnitř sebe zpravidla nevedou.

Použitá literatura

1. JEDLIČKA, Richard. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011, 246 s. ISBN 978-80-7367-788-6.
2. KALEJA, Martin. *Etopedie*. Opava, 2011. Studijní text. Slezská univerzita v Opavě. Registrační číslo projektu CZ 1.07/2.2.00/15.0173.
3. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Konflikty mezi lidmi*. 2. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-642-X.
4. PRAŠKO Ján a kol. *Poruchy osobnosti*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-558-5.
5. PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. 3. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-047-X.

6. SATIROVÁ, Virginie. *Kniha o rodině*. Přeložil M. ČERNÝ. Praha: Práh, 1994. ISBN 80-901325-0-2.
7. SLAVÍK, Jan. *Od výrazu k dialogu ve výchově*. Artefiletika. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-437-3.
8. VÝROST, Josef a Ivan SLAMĚNÍK a kol. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1428-8.
9. Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

Kontaktní údaje

Mgr. Michaela Matějková

Katedra výtvarné výchovy PdF MU

Poříčí 7

Brno 603 00

Tel: 605 402 952

email: michaelamatejkova19@gmail.com